

Zaprimljeno: 25.02.2013.

Izvorni znanstveni članak

UDK: 159.9

OBILJEŽJA MLADIH S OBZIROM NA PODLOŽNOST VRŠNJAČKOM PRITISKU¹

Marija Lebedina-Manzoni**Neven Ricijaš**

Sveučilište u Zagrebu

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

SAŽETAK

Vršnjački pritisak, "noćna mora" mnogih roditelja, pitanje je roditeljske (ne)moći u srazu s utjecajem vršnjaka u različitim razdobljima života i fazama odrastanja. Često se doživljava kao prijetnja, uz traženje odgovornosti vršnjaka za neefikasnost u ostvarivanju željenih odgojnih ciljeva. Najčešće se dovodi u vezu s rizičnim, odnosno problematičnim ponašanjem, ali ono što moramo imati na umu je neraskidiva veza utjecaja vršnjaka i razvoja vlastitog identiteta. Cilj rada bio je utvrditi prediktivnu vrijednost obilježja spola, dobi, osobnog doživljaja vršnjačkog pritiska, slike o sebi, depresivnosti, anksioznosti, procjene roditeljskog ponašanja i zadovoljstva tj. privrženosti u prijateljskim vezama u objašnjenju podložnosti vršnjačkom pritisku. Ispitivanje je obuhvatilo primjenu sedam upitnika koji ispituju: podložnost vršnjačkom pritisku, osobni doživljaj pritiska vršnjaka, sliku o sebi, depresivnost, anksioznost, procjenu roditelja i zadovoljstvo u prijateljskim vezama. Uzorak ispitanika činilo je 938 učenika sedmog i osmog razreda osnovne škole te prvog, drugog i trećeg razreda srednje škole u Rijeci, Osijeku, Splitu i Zagrebu, dobnog raspona 12-18 godina. U obradi rezultata korištena je stupnjevita regresijska analiza pri čemu je kriterijska varijabla bila podložnost vršnjačkom pritisku, a ostale ispitivane varijable bile su prediktorske. Rezultati su pokazali kako gotovo 40 % varijance rezultata podložnosti pritisku vršnjaka objašnjavaju navedeni blokovi prediktorskih varijabli (raspon od 1,2% - 12,7%). Sve prediktorske varijable bile su značajne, a najvažnijim prediktorima podložnosti pritisku pokazali su se doživljaj pritiska i spol ispitanika. Što je doživljaj pritiska (subjektivni osjećaj zbog očekivanja vršnjaka) veći, to je i podložnost pritisku veća. Muški spol je važan prediktor veće podložnosti pritisku vršnjaka. Druga skupina značajnih prediktora vezana je uz odnos s roditeljima, a naročito se to odnosi na odnos s majkom. Psihološka kontrola majke i popustljivost pozitivno su povezani s podložnošću pritisku, a nadzor negativno. Treća skupina značajnih prediktora podložnost pritisku vršnjaka govori o anksioznoj privrženosti prijateljima. Mladi koji sebe vide manje podložnima vršnjačkom pritisku postižu i više rezultate na mjeri općeg doživljaja vlastite vrijednosti. Rastom dobi povećava se i podložnost pritisku vršnjaka.

Ključne riječi: vršnjački pritisak, adolescencija, podložnost

UVOD

Utjecaj drugih ljudi tijekom života čovjeka kontinuiran je proces koji sudjeluje u socijalizaciji pojedinca u svim razdobljima života. Jedno od najvažnijih i promjenama najpodložnijih razdoblja u čovjekovom životu razdoblje je adolescencije. Koncept vršnjačkog utjecaja u tom razdoblju povezan je s procesom uzajamnog djelovanja vršnjaka, po kojem djeca i mladi prihvaćaju karakteristike vršnjaka prema kojima doživljavaju naklonost (Dishon i Dodge, 2005).

Postoje različiti mehanizmi kojima vršnjaci utječu jedni na druge, no jedan od najčešće spominjanih

u literaturi je pritisak vršnjaka. Njime se prenose grupne norme i održava lojalnost među članovima grupe (Vander Zanden, 2000).

U suvremenoj se literaturi nailazi na različito definiranje pojmova *utjecaj vršnjaka* i *vršnjački pritisak*. Kiran-Esen (2003), Sim i Koh (2003) smatraju kako je svaki utjecaj vršnjaka zapravo vršnjački pritisak, a definiraju ga kao nagovaranje i poticanje osobe za određene radnje, ističući kako taj pritisak može biti direktan i indirektan, pri čemu kod indirektnog pritiska osoba nije svjesna da je pod utjecajem vršnjaka. Lashbrook (2000) stavlja naglasak na posljedicu vršnjačkog pritiska, tj. konformiranje

¹ Rad je dio znanstvenog projekta pod naslovom "Utjecaj vršnjačkog pritiska u doba adolescencije" koji se provodi na Odsjeku za poremećaje u ponašanju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a odobren je i financiran od Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

i definira vršnjački pritisak kao specifičan oblik vršnjačkog utjecaja koji uzrokuje konformizam u načinu mišljenja ili ponašanja. Berndt i Ladd (1989) definiraju vršnjački pritisak kao utjecaj grupe na pojedinca kroz pozitivno potkrepljenje onima koji se konformiraju grupnim normama i/ili sankcije onima koji se opiru konformiranju. Može se zaključiti kako je pojam vršnjačkog pritiska uži konstrukt u odnosu na pojam vršnjačkog utjecaja, a odnosi se na očekivanja vršnjaka da se pojedinac ponaša na određeni način bez obzira na njegove želje.

Pritisak vršnjaka višedimenzionalan je konstrukt (Brown, 1982; Brown, Clasen, 1985) jer adolescenti percipiraju vršnjački pritisak u različitim ključnim područjima svog života: sudjelovanju u obiteljskim aktivnostima, u školskim aktivnostima, u aktivnostima s vršnjacima, u konformiranju vršnjačkim normama (konformiranje u odijevanju, slušanju glazbe i sl.) i rizičnim ponašanjima.

Unatoč svemu što se zna o vršnjačkom pritisku, još uvijek se izuzetno malo zna o tome koje karakteristike adolescenata ih čine podložnijima vršnjačkom pritisku (Allen, Porter i McFarland, 2006).

Rana adolescencija je razdoblje u kojem je vršnjački pritisak naj snažniji. U tom je razdoblju mlada osoba podijeljena između ovisnosti o roditeljima i veće samostalnosti, traganja za vlastitim ja i izgrađivanjem samopoštovanja. Želja da se bude prihvaćen u grupi često znači konformiranje, čak i kad to uključuje odustajanje od vlastitih želja i stavova.

Ali adolescenti nisu pasivne osobe čije je ponašanje samo odgovor na utjecaj vršnjaka. Zbog toga je ponašanje adolescenata u grupi vršnjaka potrebno sagledati kao proces koji objedinjuje osobine samog adolescenta, stavove, vrijednosti i uvjerenja koje nosi iz svojih primarnih izvora socijalizacije (obitelj, škola, susjedstvo), činioca koji doprinose odabiru društva vršnjaka, te neposredno ponašanje vršnjaka u kontekstu određene situacije (Lebedina Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2008).

I istraživači i praktičari velikim su dijelom usmjereni na negativne aspekte vršnjačkog pritiska i u skladu s tim na manifestiranje društveno neprihvatljivog ponašanja. No ulogu vršnjačkih odnosa moguće je osim kao poticanje na rizično ponašanje, slabe radne navike, zanemarivanje školskih obveza i ponašanje koje ni roditelji ni javnost ne smatraju prihvatljivim, sagledati i sa pozitivnih aspekata. Oni pomažu mladima u njihovoj tranziciji od gotovo potpune ovisnosti o roditeljima prema neovisnosti mišljenja i djelovanja. Vršnjaci pomažu mladoj osobi u prilagođavanju bilo pojedincima ili

drugim grupama, dijeljenju uspjeha i poraza, učenu komunikacije i empatije, procjenjivanju sebe i drugih, dok kritikom i ocjenama vršnjaci suočavaju pojedinca i s njegovim ponašanjem. Vršnjaci podržavaju jedni druge u razdoblju kada se suočavaju s mnoštvom novih iskustava i bore za samostalnost.

Dosadašnja istraživanja bavila su se povezanošću podložnosti vršnjačkom pritisku s: rizičnim ponašanjima adolescenata (Morgan i Grube, 1991; Reed i Wilcox Rountree, 1997; Kiran-Esen, 2003; McIntosh i sur., 2003; Urberg i sur., 2003), roditeljskim ponašanjem kao što su discipliniranje ili podrška roditelja (Snyder, Dishion i Patterson, 1986; Laible i Thompson, 2002), razlikama u podložnosti vršnjačkom pritisku s obzirom na dob (Brown i sur., 1986; Chassin, i sur., 1986; Steinberg i Silverberg, 1986), spol (Davies i Kandel, 1981; Billy i Udry, 1985; Brown i sur., 1986), globalno samopoštovanje i karakteristike ličnosti (Ginsburg, La Greca i Silverman, 1998), te kvalitetu prijateljskih odnosa (Urberg i sur. 2003).

CILJ ISTRAŽIVANJA

S obzirom na složenost i isprepletenost velikog broja činioca vršnjačkog pritiska, cilj rada bio je utvrditi prediktivnu vrijednost obilježja spola, dobi, osobnog doživljaja vršnjačkog pritiska, slike o sebi, depresivnosti, anksioznosti, procjene roditeljskog ponašanja i zadovoljstva tj. privrženosti u prijateljskim vezama u objašnjenju podložnosti vršnjačkom pritisku.

METODE

Uzorak ispitanika

Kako istraživanja govore o podložnosti vršnjačkom pritisku koji se mijena tijekom adolescencije, a dostiže svoj vrhunac po nekima u ranoj adolescenciji (Berndt i Ladd, 1989; Tolan i Cohler, 1993) te se kasnije smanjuje na razinu karakterističnu za rano djetinjstvo (Berndt i Ladd, 1989), uzorak adolescenata koji je obuhvaćen ovim ispitivanjem činili su učenici sedmog i osmog razreda osnovne škole te prvog, drugog i trećeg razreda srednje škole (raspona dobi od 12-18 godina; $M=14.82$; $SD=1.48$). Prilikom odabira ispitanika u srednjim školama bile su zastupljene i gimnazije i različite strukovne škole.

Za ovo istraživanje formiran je prigodni uzorak od 938 ispitanika iz četiri grada u Republici Hrvatskoj čiji broj stanovnika prelazi 100 000, a ujedno su i administrativna i gospodarska središta regija (Zagreb, Split, Rijeka, Osijek). U svakom gradu u uzorak je

uključena jedna osnovna škola izvan gradskog središta i jedna u središtu grada, a kod srednjih škola jedna gimnazija i jedna strukovna škola. Škole su odabirane po slučaju, a iz svake kategorije škola sudjelovao je približno jednak broj ispitanika.

Tablica 1. Broj sudionika s obzirom na školu koju pohađaju

	N	%
Osnovna škola	359	38.3
Gimnazija	291	31
Strukovna škola	288	30.7
Ukupno	938	100

U uzorak je uključeno 418 mladića (44.6%) i 520 djevojaka (55.4%).

Instrumenti i metode obrade podataka

Ispitivanje je obuhvatilo primjenu sedam upitnika koji su mjerili: podložnost vršnjačkom pritisku, osobni doživljaj vršnjačkog pritiska, sliku o sebi, depresivnost, anksioznost, procjenu roditeljskog ponašanja i zadovoljstvo tj. privrženost u prijateljskim vezama.

Tablica 3. Prikaz primijenjenih upitnika

Autor	Instrument
1.Harter (1985)	Self Perception Profile for Adolescents (SPPA)
2.Vulić-Prtorić (2007)	Skala Strahova i Anksioznosti (SKAD- 62)
3.Vulić-Prtorić (2003)	Skala depresivnosti za djecu i adolescente (SDD)
4.Kamenov i Jelić (2003)	Inventar iskustava u bliskim vezama (ECR)
5.Keresteš, Kuterovac-Jagodić, i Brković (2009); Brković (2010)	Procjena ponašanja roditelja (PBQ)

Osim navedenih u ispitivanju su korištena i 2 upitnika konstruirana za potrebe ovog projekta: SPPV - Skala podložnosti vršnjačkom pritisku i PPPS - Skala percepcije vršnjačkog pritiska (Lebedina Manzoni, Lotar, Ricijaš, 2011).

Tablica 2. Broj sudionika s obzirom na spol i razred koji pohađaju

	Osnovna škola		Srednja škola		
	7. razred	8. razred	1. razred	2. razred	3. razred
Mladići	91	75	101	73	78
Djevojke	91	102	113	107	107
Ukupno	182	177	214	180	185
Prosječna dob	$M=12.8$ ($SD=0.54$)	$M=13.8$ ($SD=0.48$)	$M=14.8$ ($SD=0.47$)	$M=15.8$ ($SD=0.51$)	$M=16.8$ ($SD=0.47$)

SPPV konstruirana je tako da su kroz fokusne grupe definirana područja vršnjačkog pritiska. Nakon kvalitativne analize podataka prikupljenih fokusnim grupama, utvrđeno je postojanje pet područja vršnjačkog pritiska koja djelomično odgovaraju područjima koja su dobili Brown i Clasen (1985): 1. odnosi s vršnjacima, 2. fizički izgled, 3. odnosi s roditeljima, 4. rizična ponašanja i 5. ponašanje u školi. Za svako područje osmišljeno je osam do deset čestica, odnosno ukupno 44 čestice. Sve čestice formulirane su u terminima ponašanja, odnosno da li bi ispitanici učinili ono što vršnjaci od njih traže ili očekuju kako bi izbjegli negativne posljedice ili pridobili za sebe pozitivno potkrepljenje vršnjaka. Na skali od pet stupnjeva procjenjivali su koliko je pojedina tvrdnja točna za njih pri čemu 1 znači 'uopće nije točno', a 5 znači 'u potpunosti točno'. Sve su tvrdnje formulirane u istom smjeru – viši rezultat znači veću podložnost vršnjačkom pritisku. Na osnovi rezultata pilot ispitivanja izvršena je redukcija čestica s obzirom na raspršenje odgovora sudionika na svakoj čestici, korelacije među česticama i korelacije čestica s ukupnim rezultatom te rezultate faktorske analize. Tako se konačna verzija Skale podložnosti vršnjačkom pritisku, sastoji od 22 čestice koje su formulirane kao hipotetske tvrdnje u terminima ponašanja koje je ispitanik spreman poduzeti na nagovor vršnjaka. Unutarnja konzistencija SPPS izražena Cronbachovim alfa koeficijentom iznosi $\alpha = .87$.

PPPS - skala percepcije vršnjačkog pritiska ispituje u kojoj mjeri adolescent doživljava da njegovi prijatelji očekuju da se ponaša na određeni način. Navedena skala konstruirana je na temelju čestica Skale podložnosti vršnjačkom pritisku kako bi joj u potpunosti odgovarala. Ispitanici na skali od pet stupnjeva procjenjuju koliko je točno da njihovi prijatelji od njih očekuju određena ponašanja pri čemu 1 znači 'uopće nije točno', a 5 znači 'u potpunosti točno'. Iako čestice upitnika govore o istim sadržajima (kao i kod upitnika SPPV), riječ je o različitim konstruktima, u prilog čega govori i korelacija među njima koja iznosi $r = .55$.

Unutarnja konzistencija skale je zadovoljavajuća i iznosi $\alpha = .90$.

Kako bi ispitali relativni doprinos spola, dobi privrženosti prijateljima, općeg doživljaja vlastite vrijednosti, nekih karakteristika ličnosti, procjene ponašanja roditelja, percepcije vršnjačkog pritiska (prediktorske varijable) u objašnjenju podložnosti vršnjačkom pritisku (kriterijska varijabla) provedena je hijerarhijska regresijska analiza.

Postupak

Istraživanje je provedeno u skladu s etičkim zahtjevima uz pismeno odobrenje nadležnih institucija. Svi sudionici istraživanja bili su upoznati sa svrhom i ciljevima ispitivanja, ali tek nakon same primjene mjernih instrumenata, kako spoznaje o istraživanju ne bi utjecale na samoprocjenu sudionika. Pristanak na sudjelovanje djece i mladih u istraživanju bio je pripremljen u skladu s načelima Etičkog kodeksa istraživanja s djecom. Ispitivanje je bilo anonimno.

Ispitivanja su provedena tijekom školske 2009/2010 godine, u okviru školskog sata, grupno i traja-

la su oko 45 minuta. Ispitanicima je naglašeno kako u bilo kojem trenutku mogu odustati od sudjelovanja. Napomenuto im je da to nije test znanja, da nema točnih i netočnih odgovora te da se garantira anonimnost sudionika.

S obzirom da je u istraživanju primijenjen veći broj upitnika, a njihova primjena je trajala cijeli školski sat, redosljed zadavanja upitnika je rotiran po principu latinskog kvadrata, kako bi se kontrolirao utjecaj umora na rezultate.

REZULTATI I RASPRAVA

Hijerarhijskom regresijskom analizom utvrđeno je koje prediktorske varijable (7 blokova prediktora) značajno doprinose objašnjenju podložnosti vršnjačkom pritisku (kriterij).

Iz Tablice 4 evidentno je da svaki blok prediktorskih varijabli značajno doprinosi objašnjavanju podložnosti vršnjačkom pritisku. Gotovo 40% varijance rezultata podložnosti pritisku vršnjaka (kri-

Tablica 4. Rezultati hijerarhijske regresijske analize za predviđanje podložnosti vršnjačkom pritisku

	Korak 1		Korak 2		Korak 3		Korak 4		Korak 5		Korak 6		Korak 7	
	β	t	β	t	β	t	β	t	β	t	β	t	β	t
Spol	-.244	-7.36**	-.272	-8.09**	-.287	-8.60**	-.323	-9.23**	-.283	-8.14**	-.312	-8.69**	-.245	-7.40**
Dob	.081	2.45**	.072	2.25*	.062	1.97*	.057	1.82	.032	1.01	.022	0.71	.001	0.04
Anksioznost			.285	8.64**	.243	7.20**	.203	5.30**	.186	4.98**	.185	4.96**	.091	2.62**
Izbjegavanje			.062	1.82	.036	1.05	.013	0.38	-.019	-0.56	-.023	-0.68	-.018	-0.59
Opći doživljaj vlastite vrijednosti					-.155	-4.64**	-.103	-2.72**	-.060	-1.60	-.058	-1.55	-.083	-2.43*
Socijala anksioznost							.066	1.55	.104	2.49*	.112	2.68**	.096	2.52*
Zabrinutost							-.039	-0.85	-.007	-0.17	-.002	-0.05	-.030	-0.74
Depresivnost							.121	2.85**	.063	1.51	.058	1.39	.020	0.52
Prihvatanje									.002	0.05	.023	0.45	.016	0.34
Autonomija									-.030	-0.65	-.008	-0.15	.013	0.27
Psihološka kontrola									.133	3.80**	.100	2.31*	.048	1.21
Nadzor									-.161	-4.40**	-.156	-3.20**	-.116	-2.61**
Popustljivost									.117	3.70**	.083	2.46*	.050	1.63
Pozitivna disciplina									-.080	-2.05*	-.060	-1.27	-.052	-1.20
Negativna disciplina									-.004	-0.13	.005	0.12	.027	0.65
Prihvatanje											-.048	-0.90	-.004	-0.09
Autonomija											-.034	-0.63	-.025	-0.49
Psihološka kontrola											.035	0.77	.032	0.78
Nadzor											-.004	-0.07	.021	0.45
Popustljivost											.123	3.51**	.091	2.84**
Pozitivna disciplina											-.039	-0.75	-.069	-1.46
Negativna disciplina											-.003	-0.06	-.001	-0.02
Percepcija vršnjačkog pritiska													.403	13.05**
Ukupni model														
R	.254		.394		.420		.432		.502		.516		.625	
Korigirani R ²	.062		.151		.171		.179		.239		.247		.374	
ΔR^2	.065**		.091**		.021**		.010*		.066**		.014*		.125**	

terijska varijabla) objašnjavaju navedeni blokovi prediktorskih varijabli (raspon od 1,0%- 12,5%).

U prvom koraku regresijske analize vidljivo je kako spol i dob objašnjavaju 6,5% varijance rezultata podložnosti pritisku, pri čemu su muški spol i viša dob povezani s većom podložnošću pritisku.

U drugom koraku uključen je blok varijabli koji govori o privrženosti prijateljima i objašnjava 9,1% varijance rezultata, pri čemu je anksiozna privrženost značajan prediktor podložnosti.

Treći blok varijabli uključuje opći doživljaj vlastite vrijednosti i objašnjava 2,1% varijance kriterija pri čemu je viši doživljaj vlastite vrijednosti povezan s nižom podložnosti pritisku.

Četvrti korak uključuje karakteristike ličnosti ispitanika i objašnjava svega 1% varijance podložnosti pri čemu je jedino depresivnost značajan prediktor podložnosti pritisku na način da je viša depresivnost povezana s višom podložnosti.

Peti i šesti korak uključuju procjenu majke i oca. Dimenzije procjene majke objašnjavaju 6,6% varijance rezultata podložnosti pritisku, a procjene oca svega 1,4%.

Sedmi korak uključuje percepciju pritiska vršnjaka i objašnjava najveći dio varijance podložnosti pritisku (12,5%).

Zanimljivo je kako uvođenjem svakog novog bloka prediktorskih varijabli, blokovi zadržavaju svoju prediktivnu vrijednost u odnosu na kriterijsku varijablu podložnosti pritisku, osim prediktorske varijable dob ispitanika. Uključivanjem varijabli prediktora koje se odnose na karakteristike ličnosti, procjenu roditelja i doživljaj pritiska dob ispitanika prestaje biti značajan prediktor podložnosti pritisku vršnjaka.

Prvi blok varijabli odnosi se na spol i dob ispitanika, gdje je muški spol prediktor veće podložnosti pritisku vršnjaka, a porastom dobi ispitanika raste i njihova podložnost pritisku. Spol kao prediktivni faktor konstantno je značajan prediktor i u svakom postupnom uvođenju novih blokova prediktorskih varijabli. Efekt spola koji pokazuje kako su mladići podložniji vršnjačkom pritisku pokazao se značajnim vjerojatno zbog toga što mladići inače pokazuju veću podložnost vršnjačkom pritisku u području rizičnih ponašanja (Brown i sur., 1986; Lebedina Manzoni i sur., 2008). Kako se Skala podložnosti vršnjačkom pritisku većim dijelom odnosi upravo na ponašanja za koja možemo reći da su rizična ako se javljaju u ranoj i srednjoj adolescenciji (npr. pušenje, konzumacija alkohola, krađa) ovakav rezultat nije neobičan. No, i dalje ostaje pitanje da li su

mladići doista skloniji konformirati se očekivanjima vršnjaka ili su njima navedena ponašanja općenito prihvatljivija. Moguće je da je pritisak među mladićima direktniji te da oni svoje vršnjake više nagovaraju na neko ponašanje, a odbijanje konformiranja zahtjevima grupe može biti vrlo rizično za njihov status u grupi. To je posebno važno ako uzmemo u obzir da su mladići u adolescenciji inače usmjereniji na grupu vršnjaka, dok su djevojke više usmjerene na individualne odnose s prijateljicama (Vasta i sur., 2004). Kod djevojaka bi cijeli proces mogao biti suptilniji. Djevojke možda manje nagovaraju svoje vršnjakinje, ali se neke stvari očekuju. No, to sigurno nije jedino objašnjenje ovih razlika. Moguće je da je među mladićima pritisak i objektivno veći.

Podatak kako porastom dobi raste i podložnost pritisku vršnjaka u skladu je s rezultatima koji govore o najvećem utjecaju vršnjaka upravo u dobi rane adolescencije (Berndt i Ladd, 1989; Tolan i Cohler, 1993) koja čini najveći dio uzorka ispitanika u ovom istraživanju. Prijelazom iz doba djetinjstva u dob adolescencije dolazi do promjene u hijerarhiji objekata privrženosti pa se mladi ljudi više usmjeravaju prema vršnjacima, dok roditelji postaju 'objekti privrženosti u pričuvi' (Allen i Land, 1999).

Na temelju standardiziranih regresijskih koeficijenata u tablici 4 u sedmom koraku vidljivo je kako percepcija intenziteta pritiska najviše objašnjava kriterij - podložnost vršnjačkom pritisku i objašnjava 12,5 % varijance rezultata. Percepcija pritiska ovisiti će o nizu subjektivnih faktora i interpretaciji samog adolescenta. Što je percepcija intenziteta veća pretpostavlja se da će i podložnost pritisku biti veća. No kao što je već navedeno riječ je o različitim konstruktima jer kod podložnosti je riječ o ponašanju koje je adolescent spreman poduzeti unatoč svojem neslaganju, a kod percepcije pritiska radi se o doživljaju očekivanja koji ne mora imati realizaciju u ponašanju.

Važno je naglasiti kako ovdje nije riječ o objektivnoj mjeri intenziteta pritiska koji vršnjaci vrše na pojedinca, već o doživljaju ispitanika, koji će se različito reflektirati na konkretno ponašanje ispitanika. Adolescenti koji doživljavaju veći pritisak vršnjaka često su i skloniji popuštanju pod pritiskom vršnjaka. Percepcija intenziteta pritiska usmjerava ponašanje adolescenata. Lotar i Lebedina Manzoni (2011) navode kako je percepcija pritiska značajan prediktor podložnosti pritisku koji ovisno o spolu objašnjava 25-32 % varijance rezultata.

Anksiozna privrženost vršnjacima također uvođenjem svakog novog bloka prediktorskih varijabli

zadržava svoju prediktivnu vrijednost u odnosu na kriterijsku varijablu podložnosti pritisku. Ako imamo na umu kako anksioznu privrženost karakterizira strah od odbijanja i napuštanja, jasnijim se čini njen odnos s podložnosti pritisku vršnjaka.

Anksiozna privrženost vršnjacima koja se javlja zbog straha od gubitka odnosa može biti odličan poticaj za promjenu vlastitog ponašanja adolescenta i njegova usklađivanja s onim što vršnjaci od njega očekuju ili pak s onim što on misli da vršnjaci od njega očekuju.

Potreba za pripadanjem osnovni je ljudski motiv koji se nalazi u pozadini čitavog niza ponašanja. Upravo zbog straha od gubitka pripadnosti i zadovoljavajućeg odnosa s vršnjacima može se javiti potreba za usklađivanjem s očekivanjima vršnjaka bez obzira na vlastite odabire.

Armsden i Greenberg (1987) navode kako dobro prilagođeni adolescenti tendiraju visokokvalitetnim odnosima sa svojim vršnjacima. S obzirom na dobivene rezultate čini se kako je anksioznost u prijateljskim odnosima ključan faktor u razlikovanju onih koji su podložni u odnosu na one koji nisu podložni pritisku. Možda bi siguran stil privrženosti mogao biti brana pred pritiskom vršnjaka i odraz autonomije adolescenta. Nesumnjivo je kvaliteta privrženosti vršnjacima u ovom razdoblju života ključna za niz procesa i u doživljajnim i u ponašajnim aspektima prilagođenosti, kao i dobrobiti pojedinca.

Allen i Land (1999) nalaze kako adolescenti kojima prijatelji nisu na vrhu hijerarhije objekata privrženosti iskazuju manju sklonost podlijevanju vršnjačkom pritisku. Kod adolescenata kod kojih vršnjaci preuzimaju ulogu roditelja, kada postanu njihovi najvažniji objekti privrženosti, iskazuju im poslušnost kao i roditeljima.

Lotar (2012) navodi kako se čini da adolescenti koji nisu razvili sigurnu privrženost roditeljima imaju veću potrebu za traženjem novih objekata privrženosti te ih pokušavaju pronaći u vršnjacima.

Uvođenjem bloka varijabli procjene roditeljskog ponašanja kao prediktora evidentna je veća važnost utjecaja majke na kriterijsku varijablu podložnosti. Što je veći nadzor majke te pozitivno discipliniranje manja je podložnost pritisku, a što je veća njena psihološka kontrola i popustljivost veća je i podložnost pritisku. Što se tiče uloge oca, njegova veća popustljivost prediktor je više podložnosti pritisku vršnjaka.

S obzirom na količinu objašnjene varijance rezultata evidentna je veća prediktivna važnost

odnosa s majkom, a možemo pretpostaviti kako je zbog objektivno veće prisutnosti majke u životu djece odnos s majkom indikativniji i nešto kompleksniji u usporedbi s odnosom s ocem. Naši rezultati ukazuju na neke emocionalne i socio- kulturalne procese u tom odnosu koji mogu pogodovati opsegu u kojem će vršnjaci utjecati jedni na druge.

Wood i suradnici (2004) zaključuju kako roditeljska permisivnost pogoduje jačem utjecaju vršnjaka sa naglaskom na konzumaciju alkohola. Permisivan roditeljski stil kao rizičan faktor za probleme u ponašanju, pogotovo eksternaliziranog karaktera navodi i Keresteš (1999). Dishion i McMahon (1998) navode kako neefikasne roditeljske metode uključuju grubo discipliniranje putem kažnjavanja i s druge strane slab, nedosljedan popustljiv pristup.

Isto tako adolescenti koji izvještavaju o doživljaju bliskosti s roditeljima, postižu više rezultate pri mjerenju ponašajnih kompetencija, oslanjanju na vlastite resurse, izražavajući niže razine psiholoških i socijalnih problema (Armsden i Greenberg 1987; Steinberg 1990). Hayes (2004) navodi kako dobar odnos roditelja i adolescenta predstavlja neophodan preduvjet kod nadzora ponašanja adolescenta. Nekoliko longitudinalnih studija (Ary i sur., 1999; Barnes i sur., 2000; Brody i Ge, 2001) navode kako je kvaliteta odnosa između roditelja i adolescenta povezana s nadzorom roditelja, ali i druženjem s devijantnim vršnjacima.

De Kemp i suradnici (2006) navode kako intenziviranje delinkventnog ponašanja u ranoj adolescenciji velikim dijelom ovisi o pristupu roditeljstvu. Zaključuju kako osiguravanjem visokog stupnja podrške i nadzora, kao i minimalnog stupnja psihološke kontrole roditelji mogu prevenirati razvoj delinkvencije kod svoje djece. Čini se kako je u ovoj dobi kvaliteta odnosa s roditeljima komplementarna odnosu s vršnjacima tj. da nedostatnost pozitivnog odnosa s roditeljima adolescenti kompenziraju usmjeravanjem prema utjecaju vršnjaka.

Nadzor roditelja, dijeljenje istih vrijednosti i normi bazični su za postojanje kvalitetnih odnosa roditelja i adolescenta (Hayes i sur., 2004). Istraživanja pokazuju (Armsden i Greenberg, 1987) kako poboljšanja u kvaliteti odnosa između roditelja i adolescenata dovode do pozitivnih ishoda u različitim područjima života (smanjenje zloupotrebe sredstava ovisnosti, bolja akademska postignuća, više oslanjanje na vlastite resurse, niži stupanj socijalnih i psiholoških problema). Tolan i Cohler (1993) navode kako su roditelji adolescenata podložnih negativnom utjecaju vršnjaka permisivni,

nekonzistentni u discipliniranju i ne kontroliraju dovoljno ponašanje svoje djece što je u potpunosti sukladno dobivenim rezultatima.

Blok varijabli prediktora koje se odnose na karakteristike ličnosti ispitanika uvode varijablu depresivnosti kao značajan prediktor podložnosti pritisku i to što je depresivnost viša, veća je i podložnost pritisku vršnjaka. Depresivnost bi mogla biti posljedica doživljaja pritiska i socijalne anksioznosti tj. rezultat nakupljenog stresa potaknutog interakcijom socijalne anksioznosti i neadekvatnih odnosa (Rudolph i sur., 2000). Međutim uvođenjem bloka varijabli procjene roditeljskog ponašanja kao prediktora značajnost depresivnosti se gubi i socijalna anksioznost postaje značajan prediktor podložnosti pritisku vršnjaka. Ako znamo da su glavni simptomi socijalne anksioznosti povlačenje iz socijalnih kontakata i intenzivni strah od negativne evaluacije, doživljavanje nesigurnosti u vlastitu kompetentnost u odnosu s vršnjacima, te iskrivljena interpersonalna percepcija – vjerovanje kako će ih drugi procjenjivati negativno i zamijetiti njihovu nesigurnost, razumljivim se čini njena prediktivna vrijednost za podložnost vršnjacima.

Moguće je da socijalna anksioznost čini adolescenta usmjerenijim na praćenje signala njegovih vršnjaka i osjetljivijim za njihove reakcije pri čemu će takvi adolescenti i suptilne znakove svojih vršnjaka interpretirati kao jasan pritisak. Isto tako, moguće je da grupa vršnjaka vrši veći pritisak na adolescente koji pokazuju anksioznost jer možda djeluju kao osobe koje se lako može nagovoriti.

Osobe s izraženijom socijalnom anksioznosti često sumnjaju u vlastitu sposobnost kreiranja željenog dojma na druge osobe te vjeruju kako ne mogu udovoljiti očekivanjima koja drugi ljudi pred njih postavljaju (Wallace i Alden, 1995).

Leary i Kowalski (1995) navode kako je želja adolescenta da se sviđa vršnjacima i bude prihvaćen od svojih prijatelja te sumnja u vlastitu sposobnost ostvarivanja takvih težnji povezana s pojavom socijalne anksioznosti, ali možemo pretpostaviti kako su takve okolnosti ujedno pogodne i za podlijevanje vršnjačkom pritisku. Cohen i Prinstein (2006) su svojim istraživanjem pokazali kako su adolescenti s izraženijom socijalnom anksioznosti skloniji konformiranju vršnjacima bez obzira na socijalni status vršnjaka koji vrši pritisak. Za razliku od njih, kod adolescenata s nižom razinom socijalne anksioznosti podložnost vršnjačkom pritisku mijenja se ovisno o socijalnom statusu vršnjaka koji vrše pritisak.

Ovakav podatak svakako nas upućuje na zaključak kako je prilikom bilo kakvih intervencija usmje-

renih prema vještinama odupiranja vršnjačkom pritisku posebnu pozornost potrebno usmjeriti prema vulnerabilnoj skupini mladih s emocionalnim poteškoćama. Nesumnjivo je kako emocionalni problemi (zabrinutost, depresivnost, anksioznost), predstavljaju podlogu za veći utjecaj vršnjaka i konformizam bez obzira na vlastite želje i odabire. Pretpostavka kako će adolescenti kod kojih je izražena zabrinutost o dojmu koji će ostaviti na druge i strah od negativne evaluacije biti skloniji učiniti ono što od njih vršnjaci traže kako bi izbjegli negativne reakcije društva kojem pripadaju (ili žele pripadati).

Posljednji blok prediktorskih varijabli odnosi se na opći doživljaj vlastite vrijednosti. Što je on veći, podložnost pritisku vršnjaka je manja. Zanimljivo je kako u petom i šestom koraku regresijske analize uvođenjem varijabli procjene roditeljskog ponašanja kao prediktora opći doživljaj vlastite vrijednosti gubi važnost prediktora.

U istraživanjima se često spominje povezanost visokog samopoštovanja i pozitivne slike o sebi s visokim stupnjem otpornosti pritisku vršnjaka (Bamaca, Umana-Taylor, 2006, Baumeister, 1991, Rhodes i Wood, 1992, Kaplan, 2004), što je sukladno rezultatima dobivenim u ovom istraživanju. Adolescenti sa višim stupnjem samopoštovanja osjećaju se zadovoljniji sobom što im može dati osjećaj sigurnosti te se manje trude zadovoljiti očekivanja vršnjaka.

Novija istraživanja pokazuju kako je podložnost vršnjačkom pritisku viša kod mladih koji su nesigurni u svoj pojam o sebi i svoj socijalni identitet što se manifestira kroz višu socijalnu anksioznost ili niže samopoštovanje (Cohen i Prinstein, 2006; Prinstein, 2007).

Bukowski, Velasquez i Brendgen (2008) navode nedostatak prijatelja i nisko samopoštovanje kao ključne u procesu odluke da budemo slični svojim vršnjacima. Karakteristike adolescenata koje istraživanja redovito dovode u vezu s vršnjačkim pritiskom su one vezana uz sliku o sebi kroz sniženo globalno samopoštovanje (Ginsburg, La Greca i Silverman, 1998).

Mladi koji sebe vide manje podložnima vršnjačkom pritisku postižu veće rezultate na mjeri općeg doživljaja vlastite vrijednosti. Međutim, oni procjenjuju i svoje roditelje pozitivnijim u njihovim roditeljskim postupcima. Interesantno bi bilo istražiti međuodnos ovih varijabli – u kojoj mjeri realno pozitivno roditeljstvo utječe na razvoj pozitivnije slike o sebi, a time i više otpornosti u vršnjačkim

odnosima, odnosno u kojoj mjeri sigurnija ličnost djeteta doprinosi pozitivnijoj percepciji roditelja i njihovog ponašanja. Ovaj odnos je vjerojatno recipročan i dvosmjernan uzmemo li u obzir istovremeni utjecaj bioloških, psiholoških i socijalnih čimbenika u razvoju svake ličnosti.

ZAKLJUČAK

Iako u ovom istraživanju ne možemo govoriti o uzročno posljedičnim vezama, te razlozima javljanja određene razine podložnosti vršnjačkom pritisku, rezultati jasno pokazuju kako je vršnjački pritisak rezultat višestrukih utjecaja, proces koji je povezan s mnogo različitih aspekata pri čemu je međuodnos sastavnica tog procesa od presudnog značaja.

U objašnjenju podložnosti pritisku vršnjaka kod adolescenata, kada se uključe svi blokovi prediktorskih varijabli značajni prediktori su muški spol i starija dob, visok doživljaj pritiska, veći stupanj emotivnih poteškoća u području anksioznosti i depresivnosti, otežano stupanje u sigurne kontakte s drugima zbog čega je više prisutna anksiozna privrženosti u prijateljskim odnosima, procjena roditelja permisivnima i nizak generalni doživljaj vlastite vrijednosti.

Posebnu pozornost u podložnosti pritisku vršnjaka potrebno je usmjeriti prema njihovom doživljaju pritiska (subjektivni osjećaj zbog očekivanja vršnjaka) jer on ima najveću prediktivnu vrijednost. Ostali blokovi prediktorskih varijabli imaju gotovo podjednaku značajnost, a odnose se na privrženosti prijateljima kroz anksioznu privrženost, odnos

s roditeljima, a naročito se to referira na odnos s majkom, te karakteristike ličnosti ispitanika i opći doživljaj vlastite vrijednosti.

Ako izuzmemo utjecaj spola na podložnost pritisku čini se kako socijalne veze i odnosi u znatnijoj mjeri određuju podložnost pritisku vršnjaka u odnosu na ispitivane karakteristike osobnosti.

Međutim, s obzirom na opsežnost primijenjenog instrumentarija ipak je količina neobjašnjene varijance rezultata podložnosti pritisku vršnjaka velika (60%) pa možemo pretpostaviti da još puno elemenata i situacijskih faktora koji nisu obuhvaćeni ovim ispitivanjem utječe na podložnost pritisku vršnjaka.

S obzirom na dobivene rezultate, ključni segmenti rada u prevenciji negativnih aspekata vršnjačkog pritiska trebali bi se odnositi na *razvijanje sigurnog stila privrženosti* koji može biti brana pred pritiskom vršnjaka i odraz autonomije adolescenta, *pozitivno roditeljstvo*, posebice odnos s majkom i prisutnost nadzora i *jačanje pozitivnih aspekata osobnosti*.

Pozitivni odnosi, pozitivna slika o sebi, otporna osoba, manje negativnih utjecaja okoline - što prethodi, a što se nastavlja nemoguće je odgovoriti. Sigurno je jedino da svi navedeni činioci sudjeluju u kreiranju krajnjeg cilja, a to je zadovoljna i odgovorna mlada osoba.

S obzirom da je utjecaj vršnjaka neizostavan proces u odrastanju i o njemu ovise mnogi ishodi u životu mlade osobe, navedene smjernice mogu biti polazne točke u kreiranju optimalnih uvjeta za razvoj s manje rizika za utjecaj vršnjaka, a više otpornosti i pozitivnih efekata tog međuodnosa.

LITERATURA

- Allen, J.P., Land, D. (1999): Attachment in adolescence. U: J. Cassidy i P.R. Shaver (ur.) *Handbook of attachment theory and research*. New York: The Guilford Press. 319-335.
- Allen, J.P., Porter, M.R., McFarland, F.C. (2006): Leaders and followers in adolescent close friendships: Susceptibility to peer influence as a predictor of risky behavior, friendship instability, and depression. *Development and Psychopathology*. 18. 155-172.
- Armsden, G.C., Greenberg, M.T. (1987): The inventory of parent and peer attachment: Individual differences and their relationship to psychological wellbeing in adolescence. *Journal of Youth & Adolescence*. 16 (5). 427-454.
- Ary, D.V., Duncan, T.E., Duncan, S.C., Hops, H. (1999): Adolescent problem behavior: The influence of parents and peers. *Behaviour Research and Therapy*. 37 (3). 217-230.
- Bámaca, M. Y., Umaña-Taylor, A. J. (2006): Testing a model of resistance to peer pressure among Mexican-origin adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*. 35. 631-645.
- Barnes, G.M., Reifman, A.S., Farrell, M.P., Dintcheff, B.A. (2000): The effects of parenting on the development of adolescent alcohol misuse: A six-wave latent growth model. *Journal of Marriage and Family*. 62 (1). 175-186.
- Baumeister, R.F. (1991): *Escaping the Self: Alcoholism, Spirituality, Masochism, and Other Flights from the Burden of Selfhood*. New York: Basic Books.
- Berndt, T.J., Ladd, G.W. (1989): *Peer relationships in child development*. New York: Wiley & Sons, Inc.
- Billy, J.O., Udry, J.R. (1985): Patterns of adolescent friendship and effects on sexual behavior. *Social Psychology Quarterly*. 48. 27-41.
- Brody, G.H., Ge, X. (2001): Linking parenting processes and self-regulation to psychological functioning and alcohol use during early adolescence. *Journal of Family Psychology*. 15 (1). 82-94.
- Brown, B.B. (1982): The extent and effects of peer pressure among high school students: A retrospective analysis. *Journal of Youth and Adolescence*. 11. 121-133.
- Brown, B.B., Clasen, D.R. (1985): The Multidimensionality of Peer Pressure in Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 14 (6), 451-468.
- Brown, B.B., Clasen, D.R., Eicher, S.A. (1986): Perceptions of peer pressure, peer conformity dispositions, and self-reported behavior among adolescents. *Developmental Psychology*. 22 (4). 521-530.
- Bukowski, W.M., Velasquez, A.M., Brendgen, M. (2008): Variation in Patterns of Peer Influence: Considerations of Self and Other. U: M.J. Prinstein i K.A. Dodge (ur.) *Understanding peer influence in children and adolescents*. New York: Guilford Press. 125- 140.
- Chassin, L., Presson, C.C., Sherman, S.J., Montello, D., McGrew, J. (1986): Changes in peer and parent influence during adolescence: Longitudinal versus cross-sectional perspectives on smoking initiation. *Developmental Psychology*. 22. 327-334.
- Cohen, G.L., Prinstein, M.J. (2006): Peer contagion of aggression and health-risk behavior among adolescent males: An experimental investigation of effects on public conduct and private attitudes. *Child Development*. 77. 967-983.
- Davies, M., Kandel, D.B. (1981): Parental and peer influences on adolescents' educational plans: Some further evidence. *American Journal of Sociology*. 87. 363-387.
- de Kemp, R.A.T., Scholte, R.H.J., Overbeek, G., Engels, R.C.M.E. (2006): Early adolescent delinquency: The role of parents and best friends. *Criminal Justice and Behavior*. 33 (4). 488-510.
- Dishion, T.J., McMahon, R.J. (1998): Parental monitoring and the prevention of child and adolescent problem behavior: A conceptual and empirical formulation. *Clinical Child and Family Psychology Review*. 1 (1). 61-75.
- Dishion, T.J., Dodge, K.A. (2005): Peer contagion in interventions for children and adolescents: Moving towards an understanding of the ecology and dynamics of change. *Journal of Abnormal Child Psychology*. 33. 395-400.
- Ginsburg, G.S., La Greca, A.M., Silverman, W.K. (1998): Social anxiety in children with anxiety disorders: relation with social and emotional functioning. *Journal of Abnormal Child Psychology*. 26. 175-185.
- Hayes, L. (2004): *Parental monitoring of adolescent free time: A theoretical model of parent-adolescent interactions*. PhD thesis, RMIT University, Melbourne.
- Kaplan, P.S. (2004): *Adolescence*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Keresteš, G. (1999): *Agresivno i prosocijalno ponašanje školske djece u kontekstu ratnih zbivanja: provjera posreduju-*

- ćeg utjecaja roditeljskog ponašanja. Doktorska disertacija, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Kiran-Esen, B. (2003): Examining the adolescents' smoking according to their peer pressure levels and gender. *Educational Sciences: Theory & Practic.* 3 (1). 179-188.
- Laible, D., Thompson, R. (2002): Early parent-child conflict: Lessons in emotion, morality, and relationships. *Child Development.* 73. 1187-1203.
- Lashbrook, J.T. (2000): Fitting in: Exploring the emotional dimension of adolescent peer pressure. *Adolescence.* 35 (140). 747-757.
- Leary, M.R., Kowalski, R.M. (1995): *Social anxiety.* New York: Guilford Press.
- Lebedina Manzoni, M., Lotar, M., Ricijaš, N. (2008): Podložnost vršnjačkom pritisku kod adolescenata - izazovi definiranja i mjerenja. *Ljetopis socijalnog rada.* 15 (3). 401-419.
- Lebedina Manzoni, M., Lotar M., Ricijaš N. (2011): *Peer Pressure in Adolescence-Boundaries and Possibilities.* Saarbrücken, LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Lotar, M., Lebedina Manzoni, M. (2011): The role of anxiety and attachment to peers in susceptibility to peer pressure. *Book of poster abstracts of The 12th European Congress of Psychology.* Istanbul, Turkey (1498).
- Lotar, M. (2012): *Odrednice podložnosti vršnjačkom pritisku u adolescenciji.* Neobjavljen doktorski rad. Zagreb. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- McIntosh, J., MacDonald, F., McKeganey, N. (2003): The Initial Use of Drugs in a Sample of Pre-teenage Schoolchildren: the role of choice, pressure and influence. *Drugs: education, prevention and policy.* 10 (2). 147-158.
- Morgan, M., Grube, J.W. (1991): Closeness and peer group influence. *British Journal of Social Psychology.* 30. 159-169.
- Prinstein, M.J. (2007): Moderators of peer contagion: A longitudinal examination of depression socialization between adolescents and their best friends. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology.* 36. 159-170.
- Reed, M.D., Wilcox Rountree, P. (1997): Peer pressure and adolescent substance use. *Journal of Quantitative Criminology.* 13 (2). 143-180.
- Rhodes, N., Wood, W. (1992): Self-esteem and intelligence affect influenceability: The mediating role of message reception. *Psychological Bulletin.* 111. 156-171.
- Rudolph, K.D., Hammen, C., Burge, D., Lindberg, N., Herzberg, D., Daley, S.E. (2000): Toward an interpersonal life-stress model of depression: The developmental context of stress generation. *Development and Psychopathology.* 12. 215-234.
- Sim, T.N., Koh, S.F. (2003): A Domain Conceptualization of Adolescent Susceptibility to Peer Pressure. *Journal of Research on Adolescence.* 13 (1). 57-80.
- Snyder, J., Dishion, T.J., Patterson, G.R. (1986): Determinants and consequences of associating with deviant peers during preadolescence and adolescence. *Journal of Early Adolescence.* 6 (1). 20-43.
- Steinberg, L. (1990): *Autonomy, conflict and harmony in the family relationships.* U: S.S. Feldman i G.R. Elliot (ur.): *At the threshold: The developing adolescent.* Cambridge: Harvard University Press. 255-276.
- Steinberg, L., Silverberg, S. (1986): The Vicissitudes of Autonomy in Early Adolescence. *Child Development.* 57. 841-851.
- Tolan, P.H., Cohler, B.J. (1993): *Handbook of clinical research and practice with adolescents.* New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Urberg, K.A., Luo, Q., Pilgrim, C., Degirmencioglu, S.M. (2003): A two-stage model of peer influence in adolescent substance use: individual and relationship-specific differences in susceptibility to influence. *Addictive Behaviors.* 28. 1243-1256.
- Vander Zanden, J.W. (2000): *Human Development.* New York: The McGraw-Hill Companies.
- Vasta, R., Marshall, M.H., Scott, A. (2004): *Dječja psihologija-moderna znanost, Jastrebarsko. Naklada Slap.*
- Wallace, S.T. Alden, L.E. (1995): Social anxiety and standard setting following social success or failure. *Cognitive Therapy and Research.* 19. 613-631.
- Wood, M.E., Read, J.P., Mitchell, R.E., Brand, N.H. (2004): Do parents still matter? Parent and peer influences on alcohol involvement among recent high school graduates. *Psychology of Addictive Behaviors.* 18. 19-30.